

that demands the active search for new approaches and concepts to shift the negative trends. The important point is that the introduction of innovations in the higher education shall be made in concern with preserving of the best university traditions and achievements. The present article is focused at the providing such type of innivations.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2017

УДК 340.12:1:572.02

Завальнюк В.В., НУ «ОЮА»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Статтю присвячено визначенню та характритики основних методів юридичної антропології. Відзначено основні принципи методології юридичної антропології. Окремої уваги приділено усному праву (вираженого у соціальних нормах, цінностях) як джерела сучасних правових систем, звернення до методології порівняльного правознавства, герменевтичних студій, історизму тощо..

Антропологічне бачення права дає можливість побачити дивовижне розмаїття правових систем у світі. Але це розмаїття відкривається лише тому, хто знає «мову» досліджуваного предмета – мову якщо не в його прямому (ет-нолінгвістичному) значенні, то в значенні категорій і понять, якими оперує мислення людей, що належать до певного етносу або певного типу суспільства.

Методологічним підґрунтям дослідження у сфері юридичної антропології неминуче має стати методологія порівняльного правознавства. Інструментами дослідження з даного кута зору, виступають порівняння на мікрорівні, що зумовлено предметом дослідження, яким є буття людини у праві.

Передусім, варто погодитись з А. І. Ковлером у тому, що «... базовою методологічною посилкою для юридичної антропології є відмова дослідника від власних національних (в широкому сенсі цього слова, тобто і від забобонів європейця) забобонів: вивчаючи інше суспільство, найбільшою помилкою було б вважати його

недорозвиненим щодо власного суспільства, як і навпаки (що нерідко відображено у національних дослідженнях, написаних з позицій європоцентризму)» [1, с. 28].

Саме ці порівняння дають можливість побачити загальне та особливе у категоріях прав людини у різних правових системах. На сьогодні у світі прямо не заперечується універсальність цінності прав людини, підґрунтям чого є усвідомлення єдності людського роду. Тортури, рабство, нелюдське і принижуюче гідність поводження неприйнятні в будь-якому суспільстві. Будь-які наміри виправдати подібні порушення міркуваннями культурного характеру не мають під собою юридичних підстав, не відповідають вимогам і нормам міжнародного права. Але при цьому слід визнати релятивізм у тлумаченні та розумінні прав людини, різну ієрархію цінностей у сфері прав людини, прийняту у різних суспільствах, що стають очевидним при застосуванні синхронного порівняльного аналізу. Так, наприклад, діти та дитинство є цінністю будь-якого суспільства, але змістовне наповнення цієї ціннісної категорії суттєво відрізняється у різних правових культурах. Зокрема, деякі суспільства відмітні ієрархією прав дитини залежно від її статі, а народження хлопчика є більш вагомим та бажаним подією, аніж народження дівчинки. Тобто, реальною цінністю є, скоріше, потреба у продовженні роду, що, передусім, пов'язується з чоловіками, аніж дитинство як таке. Дана соціальна установка уже зумовила небезпечну диспропорцію співвідношення чоловіків та жінок у китайському суспільстві, особливо серед молоді (де чоловіків відчутно менше, аніж жінок).

А. І. Ковлер наголошує на важливості правильного вибору географічних, історичних, тематичних меж дослідження. Так, вивчення систем кривди він пропонує здійснювати паралельно у традиційному та урбанізованому суспільствах [1, с. 33].

Наголосимо на важливості цього методологічного зауваження для становлення вітчизняної юридичної антропології. Наприклад, проблемним є питання щодо географічних меж юридико-антропологічних досліджень, пов'язаних з українським етносом. Адже, географія не завжди зумовлює етнічність. Так, у межах України проживає болгарський етнос зі своїми правовими традиціями. Але ми не повинні ототожнювати його з суспільством сучасної Болгарії. Очевидно, що за двісті років у відриві від батьківщини українські болгари сформували (або законсервували з XVIII – по-

чатку XIX століття) соціальні, а почасти й правові норми, відмінні від правової системи сучасної Болгарії – члена Європейського Союзу та НАТО. Якщо продовжити розмову про різноманітні кордони юридичної антропології, то виникає питання: «Чи можна взагалі говорити про національні особливості правового життя епохи середньовіччя, коли саме поняття «нація» означало зовсім не те, що сьогодні? Які саме проблемні питання варто вивчати з позицій юридичної антропології?».

Ще одним важливим методологічним інструментом є розрізнення юридичної антропології та антропологічного підходу в юриспруденції. Юридична антропологія є комплексною галуззю знань, в якій предмет аналізується в різних сферах.

Ще одним методологічним моментом є розрізнення юридичної антропології та антропологічного підходу в юриспруденції. Юридична антропологія є комплексною галуззю знань, в якій предмет аналізується в різних сферах. Як справедливо підкреслює А. Х. Саїдов: «Антропологічний підхід до права – значно ширше поняття, ніж застосування конкретно-антропологічних методів, а розмежування напрямків дослідження в рамках єдиної науки має йти не тільки по лінії розчленування об'єктів дослідження, а й за аспектами й рівнями дослідження у випадках збігу їх об'єктів» [2, с. 65]. Антропологічний підхід до права означає переміщення точки зору на право з норми права, позиції правотворця, правових відносин до людини. Він означає визнання того факту, що феномен права глибоко пов'язаний з людиною, її сутністю. Право є продуктом діяльності людини і уособлює її сутнісні сили, а відповідно, у ньому можуть бути виділені моменти, без яких людини як біосоціодуховної істоти не існує. До змісту антропологічного підходу включаються вибір об'єкта й предмета, методології й методів пізнання людини, культури й суспільства. Він може бути корисним для подолання державоцентристського та етноцентристського погляду на соціальний розвиток людини і суспільства, його використання є необхідною передумовою налагодження зв'язків між цивілізаціями, правовими системами, державами і людьми, що представляють різні правові культури [3, с. 311-312].

Крім того, слід виділити герменевтичну складову методології юридичної антропології. Свого часу саме право спонукало розвиток цього дослідницького інструмента. В XI столітті, зі знаходженням зводу римського права та поєднанням схоластики та

діалектики, виникає спеціальна юридична дисципліна – юридична герменевтика [4, с. 45]. Не приймаючи ідею О. І. Овчиннікова про всеохоплюючий характер герменевтики, яка в його уявленні постає як нова парадигма права [5, с. 258-259], зазначимо, що на сьогодні юридична герменевтика постає як спеціально-науковий метод пізнання, який має свої особливі риси у рамках юридичної антропології. По-перше, розуміння будь-якої людської дії (слова, вчинку, судження) залежить від контексту, якщо ж говорити про розуміння чужорідних норм, то контекстом слід розглядати культурну історію народу, його мову, звичаї й характер, тобто менталітет. Так само, як читання літературного твору відбувається в контексті внутрішнього світу читача, так і розуміння правил поведінки відбувається в контексті внутрішнього світу інтерпретатора. В ході інтерпретації відбувається перенесення особистості (інтерпретатора) на осмислюваний предмет, будь-то літературний текст або стаття нормативного акта. Як підкреслює Ю. М. Оборотов, «у процесі розуміння на предмет пізнання поширюються інтелект, почуття, інтуїція, взагалі особистість того, хто прагне до розуміння» [6, с. 27]. По-друге, на відміну від інших напрямів юридичного знання, герменевтика в юридичній антропології означає прочитання як тексту не тільки правових норм, правової поведінки, правових суджень людини, але навіть її тіла, свідомих та несвідомих проявів тілесності.

Зміст герменевтичного методу неодноразово ставав предметом досліджень. Так, до усіх герменевтик ціло поняття «герменевтичного кола», тобто співвідношення частини і цілого, значення і контексту, сенсу пропозиції та всього тексту, творів і життя автора, злиття горизонтів в процесі комунікації між індивідами [7, с. 126].

На відміну від інших напрямів юридичного знання герменевтика в юридичній антропології означає прочитання як тексту не тільки правових норм, правової поведінки, правових суджень людини, але навіть її тіла, свідомих та несвідомих проявів тілесності.

Зміст герменевтичного методу неодноразово ставав предметом досліджень. Так, в усіх герменевтичних методиках фігурує поняття «герменевтичного кола», тобто співвідношення частини і цілого, значення і контексту, сенсу пропозиції та всього тексту, твори і життя автора, злиття горизонтів в процесі комунікації між індивідами.

Той факт, що розуміння спирається на щось наперед дане та передбачуване, не залишає сумніву: хто хоче зрозуміти текст, той завжди робить припущення з приводу сенсу цілого, який є першим значенням. Так виходить тому, що текст читають вже зі значним очікуванням певного сенсу, тому що зрозуміти текст можна тільки тоді, коли розуміють контекст, що формується до початку процесу розуміння.

Герменевтичний метод особливо є важливим для дослідження етнологічних аспектів юридичної антропології. Адже для аналізу етнічної правової культури використовується найрізноманітніший історичний матеріал: дослідження вчених етнографів, записки мандрівників, замітки побутописців, фольклорні та художні тексти, етносоціологічні дослідження, газетні і журнальні статті, офіційні документи, історична та політична література тощо.

Особливого значення, як указують соціологи, набуває можливість безпосереднього спілкування з представниками досліджуваного етносу. «Головна увага має приділятися мові, жартам, реакціям на різні ситуації, застереженням, ланцюжкам міркувань, аргументам, що використовуються ними в спорах, поясненням різних явищ, власної поведінки тощо, а також спостереженнями за відносинами в родині, з товаришами по службі, з одноплемінниками й іноплемінниками» [8, с. 222]. При цьому факти в поведінці, оцінках, реакціях, які представнику іншого етносу здаються «дивними», дають не тільки багатий матеріал, але і є ознакою відмінних рис правової культури етносу.

Для того, аби пояснити «дивні» елементи правового буття народу, використовується метод емпатії, співчуття, проникнення у внутрішню логіку інших людей, уловлювання значень, які вони вкладають у слова, і смислів, якими вони оперують, тобто розуміння, інтерпретації.

Як писав К. Роджерс, «емпатичне розуміння полягає в проникненні до чужого світу, умінні релевантно увійти до феноменологічного поля іншої людини, всередину її особистого світу значень» [9, с. 209].

У процесі інтерпретації вчений повинен проникнути в глибину етнічної культури, світогляду етносу, щоб бачити світ їхніми очима, будуючи в своїй свідомості модель світу, приблизно відповідну тій, яку мають представники досліджуваного етносу.

Основоположник функціоналізму Б. Малиновський, формулюючи мету антропологічного дослідження, писав: «Цією метою є осмислення тубільця, ставлення тубільця до життя, розуміння його поглядів та світ. Ми маємо вивчати людину, й нам потрібно вивчати те, що стосується її безпосереднім чином, увесь той вплив, який спричиняє на неї життя» [10, с. 49].

Близьким до герменевтичного методу, є аксіологічний метод. Завдяки інтерпретації правових звичаїв, традицій, обрядів, текстів того чи іншого народу вчений наближається до ціннісної ієрархії народу, фіксує ієрархічність дій, знаків, символів. Етнічна правова культура і правова свідомість в аксіологічному вимірі є особливим чином вираженою ієрархією правових цінностей. Співвідношення і взаємовідношення цінностей відбуваються у формі ієрархії, впливають із самої сутності цінностей. Відповідно, кожна цінність може бути розглянута як мета чи засіб для досягнення іншої цінності. При цьому важливо пам'ятати, що «...загальним принципом дослідження етнічних констант може бути вивчення того, як та чи інша ціннісна система представлена у свідомості народу, адаптована народом, який піддана корекції, щоб стати сумісною з етнічними константами даного народу» [11, с. 54].

Ціннісний порядок упорядкований таким чином, що нижчі цінності визнаються в рамках тієї чи іншої культури тимчасовими, скороминуцими, «службовими» щодо вищих, які є близькими до «вічних» цінностей за своїм значенням. Як пише О. І. Овчинніков: «В основі кожної соціальної норми лежить певна цінність, що захищається цією нормою» [5, с. 127]. Тому ієрархія цінностей простежується або повинна простежуватися в кожній нормативній системі, в тому числі і системі норм звичаєвого права.

Методологія юридичної антропології стосується також розробки формального інструментарію, за допомогою якого можуть бути описані особливості правової культури того чи іншого народу, що мають ціннісну детермінацію. На основі цього формального інструментарію можливо проводити крос-культурні дослідження. Юридична антропологія виходить із того, що в житті всіх етносів є схожі риси. Для складання контексту інтерпретації права в житті певного етносу необхідно врахувати такі орієнтири: релігійна свідомість та її роль у житті етносу; ставлення до інших; сім'я, влада, виховання дітей; ставлення до праці й до власності.

Вивчення ціннісної структури етнічної правосвідомості передбачає і вивчення реакції представника того чи іншого народу на задані ззовні норми та ідеали права. Як пише С. В. Лур'є: «ми можемо сформулювати питання, яке життя задає етносу, і відповідь, яку дає їй етнос. На цьому питанні-відповіді і може бути побудована методика дослідження етнічної свідомості» [8, с. 199].

Але структура, зміст та реалізація прав людини, очевидно, є відмінною у різних правових культурах. І це треба враховувати досліднику. Для одних суспільств, наприклад, визнання наявності соматичних (вітальних) прав людини включатиме визнання одностатевих шлюбів, для інших – вони є неприйнятними. Діалектика універсалізму та релятивності, є, можливо, найважливішим постулатом юридичної антропології, що ґрунтується одночасно на визнанні цінності людини та визнанні безкінечної різноманітності людей та створюваних ними спільнот та організацій.

Для дослідження юридичної антропології, правової культури та правосвідомості різних спільнот необхідно також залучення методів семіотики. Семіотика – наукова дисципліна, що вивчає виробництво, будову і функціонування різних знакових систем, що зберігають і передають інформацію. Право є частиною символічного універсуму етносу, воно закріплене в культурно-семіотичному, знаковому просторі, формує як сценарії поведінки людини, так і тлумачення або інтерпретацію його через смислове конструювання цілого ряду юридично значущих категорій і понять символів.

Наприклад, слова «право» і «влада» пов'язують наше мислення з певним комплексом переконань, образів, символів, ритуалів, моделей соціальної організації та регуляції, відображених у внутрішньому (моральному) і зовнішньому (державно-правовій системі) світі, тому що ці поняття безпосередньо пов'язані і зумовлені певним світосприйняттям, відчуттям, системою поведінкових стереотипів, духовно-моральним змістом, конкретними уявленнями про суспільство, порядку, світ, гармонію тощо.

Як показав у своєму дисертаційному дослідженні М. Г. Тюрін, архетип правової культури навіть на доктринальному її рівні, не кажучи вже про емпірично-побутовий, – включає поряд з аксіологічною та концептуальною, символічну складову, у тому числі – мовну (державно-правові символи та ритуали) [12, с. 18]. Крім того, будь-яка юридична дія є гранично ритуальною за своєю природою, «оскільки її метою є зміна існуючого порядку речей

(відновлення порушених відносин, зміна рутинного перебігу подій у формі заборони, створення, майже теургічного, нових, таких, що раніше не існували зв'язків і статусів тощо), що здійснюється в сакральних і, одночасно, гранично формалізованих символічних актах, таких як «відплата», «припинення», «настанова», «регулювання» тощо» [13, с. 417].

Етнопсихологічні методи дозволяють розглянути внутрішню складову правової взаємодії між індивідами, що будується на емоційно-психологічному тлі правосвідомості. На дані аспекти права звертали увагу Л. Й. Петражицький й Є. М. Трубецькой. Право є явищем, передусім, психічним [14, с. 65], а результатом правового переживання виступає певний «правовий зміст» свідомості (правосвідомості), формується емоційно-психологічне відчуття «належного», що надає правовій свідомості особливу мотиваційну силу на користь відповідних форм і моделей поведінки. Отже, сама природа права та соціально-правової взаємодії виражається через підсвідомі індивідуальні емоційно-психічні переживання [15, с. 127]. Ця властивість права потребує застосування в антрополого-юридичному дослідженні певних прийомів та методів психології.

Зокрема, за допомогою етнопсихологічного аналізу можна дати характеристику правовому менталітету народу. Правовий менталітет більшою частиною проявляє себе в звичаєвому праві, правових традиціях, здоровому глузді, колективних уявленнях, інтуїтивному праві. Простежити його можна не тільки і не тільки по пам'яткам права, історичним подіям, скільки за народним епосом, прислів'ями, казками, переказами, літературними творами. Саме в них можна знайти і побачити інтуїтивне право, якщо користуватися термінологією Л. Й. Петражицького, а також ставлення народу до права і держави, до різних правових інститутів і політичної влади.

Принцип історизму за своєю сутністю має загальнометодологічний характер і застосовується у всіх науках, не виключаючи природничі, які вивчають об'єкт в його розвитку. Проте найбільшою мірою він відображає особливості історичного пізнання, зокрема, державно-правових явищ. Історизм в юриспруденції вимагає оцінювати правову реальність об'єктивно, нетелеологічно, у зв'язку з історією певного народу та її конкретними обставинами. Принцип історизму, за висловом Фрідріха Мейнеке, це – зо-

лотий ланцюг, який поєднує ідею (закономірності розвитку) та реальність (індивідуальне їх утілення) [16, с. 453].

На сьогоднішній принцип історизму, очевидно, внаслідок розчарування більш «модними» дослідницькими програмами постмодернізму переживає відродження. До нього повертаються дослідники, які позиціонують себе як академічні. На ньому наголошують історики держави і права. Крім того, у формі нового інтелектуального руху зароджується «новий історизм», який виступає, за словами його прихильників, не як історія подій, але як історія людей та текстів у їх відношенні один до одного.

Отже, якщо для академічного виміру принципу історизму ключовими словами були розвиток та індивідуальність, то для «нового історизму» – людина (що, зрозуміло, не є тотожним індивідуальності) та текст (текстом у новому розумінні може бути не тільки письмовий документ, але й історія життя, взагалі будь-який поєднаний у ланцюжок ряд подій). Як бачимо, новий історизм відбиває певною мірою той антропологічний поворот, який переживають сьогодні усі гуманітарні науки. Чи має це відношення до історико-правової науки з її вельми специфічними об'єктом та предметом дослідження? На нашу думку, так, інакше важко знайти підстави для «апології» історико-правової науки взагалі, адже в історичному дискурсі людина, час і простір складають той трикутник категорій, без яких історія не є наукою. «Опліднення» історико-правової науки має відбутися, по-перше, шляхом повернення до визначення ролі певних особистостей в історичному розвитку держави і права, по-друге, виведенням на науковий рівень локальної правової історії, по-третє, започаткуванням вивчення історико-правової повсякденності, інакше кажучи, правового життя в його історичному вимірі.

Таким чином, історичний досвід розвитку держави та права спрацьовує на майбутнє, оскільки в цьому досвіді втілюються закономірності розвитку складних суспільно-політичних та юридичних явищ. Слід прийняти до уваги і те, що будь-які зміни в державі та в юридичних законах мають передумовами їх попереднє усвідомлення людьми, тобто ці зміни відбуваються перш за все в людському їх розумінні, у відношенні людей до соціально-політичного та юридичного їх оточення. Це відношення складається з врахування не лише сучасного, але й минулого. Юридична дійсність завжди формується через людську свідомість..

Бібліографічний список:

1. Ковлер А. И. Антропология права: учебник / А. И. Ковлер. – М.: НОРМА, 2002. – 480 с.
2. Саидов А. Х. О предмете антропологии права / А. Х. Саїдов // Государство и право. – 2004. – № 2. – С. 65
3. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку / В. В. Завальнюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 47. – С. 311-312.
4. Кузнецов В. Герменевтика и ее путь от конкретной методики до философского направления / Валерий Кузнецов // Логос. – 1999. – № 10 (20). – С. 45.
5. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / А. И. Овчинников. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 2002. – С. 258-259.
6. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) / Ю. Н. Оборотов. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – С. 27.
7. Овчинников А. И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ : монография / А. И. Овчинников. – Ростов н/Д : Изд-во Ростовск. ун-та, 2003. – С. 126.
8. Лурье С. В. Историческая этнология: учебник / С. В. Лурье. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 448 с.
9. Роджерс К. К науке о личности / К. Роджерс // История зарубежной психологии. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1986. – С. 200-230.
10. Малиновский Б. Избранное: Аргонавты западной части Тихого океана / Бронислав Малиновский; пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 552 с. – (Серия «Книга света»)
11. Агафонова Е. А. Юридическая антропология: Концептуальные идеи и принципы: дисс. ... канд. юрид. наук. / Агафонова Елена Алексеевна. – Ростов-н/Д, 2009. – 145 с.
12. Тюрин М. Г. Архетипы национальной правовой культуры: автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о государстве и праве» / М. Г. Тюрин. – Ростов н/Д, 2007. – 24 с.
13. Исаев И. А. Власть и закон в контексте иррационального / И. А. Исаев. – М.: Юрист, 2006. – 478 с.
14. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / Е. Н. Трубецкой. – СПб. : Лань, 1998. – С. 65.
15. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий. – СПб. : Лань, 2000. – С. 127.
16. Мейнеке Ф. Возникновение историзма / Мейнеке Фридрих. – М.: РОССПЭН, 2004. – 479 с..

Статья посвящена определению и характеристик основным методов юридической антропологии. Отмечено основные принципы методоло-

гии юридической антропологии. Отдельного внимания уделено устной праву (выраженного в социальных нормах, ценностях) как источника современных правовых систем, обращение к методологии сравнительного правоведения, герменевтических исследований, историзма и т.д.

The article is devoted to the definition and characterization of the main methods of legal anthropology. The basic principles of the methodology of legal anthropology are noted. Particular attention is paid to oral law (expressed in social norms, values) as a source of modern legal systems, reference to the methodology of comparative law, hermeneutical studies, historicism, etc.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2017

УДК 321.01(048.83)

Милосердна І.М., НУ «ОЮА»

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД КОНЦЕПЦІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу проблеми політичної влади в сучасній політичній науці. В статті досліджуються питання сутності політичної влади, концептуальні засади її дослідження та особливості її реалізації в сучасному політичному суспільстві.

Питання влади та особливості її використання представляють собою сутнісну основу політичного життя. Феномен влади є об'єктом дослідження багатьох наук: філософії, соціології, психології, історії та політології. Й до теперішнього час дослідники різних галузей намагаються визначити особливості прояву влади. Актуальним залишається й дослідження феномена влади, політичної влади зокрема в сучасній політичній науці в умовах її трансформації, модернізації.

Серед зарубіжних дослідників, які займалися вивченням, аналізом сутності влади, владних відносин можна відзначити Платона, Аристотеля, Ф.Аквінського, Т. Гоббса, М. Вебера, Г. Лассуела, Р. Даля, Х. Арендт та інших. Серед російських та вітчизняних дослідників варто відзначити В.Ф. Халіпова, О.С. Фетисова,